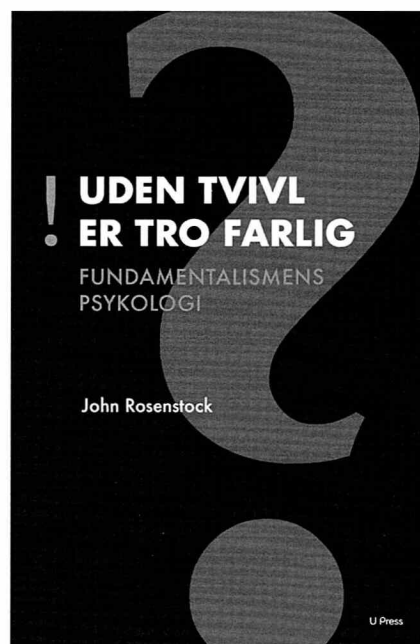

Anmeldelse af Lars Erslev Andersen

FUNDAMENTALISMENS VEJE OG VILDVEJE

John Rosenstock:
UDEN TVIVL ER TRO FARLIG.
FUNDAMENTALISMENS PSYKOLOGI.
U Press september 2017.
462 sider. Kr. 349,95.

De akademiske debatter om fundamentalisme som et samfundsfænomen bredte sig internationalt og navnlig i USA fra slutningen af 1980'erne og frem. I 1991 publicerede de to amerikanske religionsforskere Martin E. Marty og R. Scott Appleby mammutværket *Fundamentalisms Observed*, der er en mere end 800 sider lang indledning til et omfattende forskningsprojekt, *The Fundamentalism Project*, de sammen med andre forskere havde igangsat i 1987. Projektet afsluttedes med udgivelse af det femte bind i 1995. Allerede i udgangspunktet blev værket og projektet kritiseret alene på grund af brugen af begrebet fundamentalisme. Ambitionen var nemlig at beskrive og analysere fundamentalisme inden for alle religioner, men kritikerne pegede på, at begrebet var snævert bundet til Kristendom, nærmere bestemt en amerikansk bevægelse i begyndelsen af forrige århundrede, som insisterede på en revitalisering af grundlæggende dogmer – det fundamentale – i Kristendommen og ville dermed gøre oprør mod tidernes forfald i form af modernisering, tab af de grundlæggende kristne værdier, den stigende videnskabelige tilgang til religion og ikke mindst ”abeteorien” og dens anfægtelse af Skabelsesberetningen. Fundamentalisme var for kritikerne således snævert forbundet med Kristendom og fandtes f.eks. ikke inden for islam og på arabisk. Andre henviste til, at det Muslimske Broderskab i Ægypten faktisk havde overtaget begrebet som på arabisk hedder *usuliya* efter *usul*, som betyder rødder og dermed talte man om Islams rødder analogt med *the fundamentals* i Kristendommen.

Islamisk fundamentalisme

Trods kritikken fik Marty og Applebys projekt en kolossal indflydelse på debatterne om fænomenet fundamentalisme. Især kom der meget hurtigt stor fokus på islamisk fundamentalisme, hvor Islam i en række fremstillinger stort set blev identificeret med fundamentalisme. En af foregangsmændene i denne tolkning var den kendte Islamforsker fra Princeton Universitetet Bernard Lewis, der i 1990 i en artikel i *the Atlantic* "The Roots of Muslim Rage. Why so many Muslims deeply resent the West and why their bitterness will not easily be mollified", hævdede, at mens Kristendommen var blevet sekulariseret, havde modernisering og oplysning efterladt den islamiske verden uberørt: her var der ingen adskillelse mellem religion og politik, mellem moske og stat. Det kan undre, at en så internationalt respekteret forsker som Lewis fremsætter denne tese i betragtning af, at utallige andre, herunder flere af hans egne elever, overbevisende har dokumenteret, at den er forkert. Ikke desto mindre var det indledningen til en udbredt fortælling om, at der hersker et modsætningsforhold mellem den jødisk-kristne og den islamiske verden, mellem Islam og Vesten, der skulle forstås som modsætning mellem en i bund og grund fundamentalistisk islamisk verden og det moderne, sekulariserede, oplysningsprægede og jødisk-kristne Vesten. Lewis påpeger, at der er – som han kalder dem – "moderate" strømninger i Islam, men det er mangel på sekularisering og oplysning, der er dominerende i den islamiske verden.

Bernard Lewis' fremstilling af Islam fik for alvor udbredelse, da Samuel P. Huntington indarbejdede den i sin Islamfremstilling i sin berømte tese om civilisationernes sammenstød. Først i en artikel i tidskriftet *Foreign Affairs* i 1993 og i 1996 med udgivelsen af bogen *The Clash of Civilisations*. Tesen var nærmest forførende i sin enkelhed og fandt hurtigt belæg i den politiske udvikling i Mellemøsten: Den islamiske revolution i Iran i 1979, de islamiske jihadgruppers hærgen i Ægypten og Algeriet i 1990'erne, Hamas' selvmordsterrorisme og militante forsøg på at sabotere den såkaldte Oslo-proces i Israel-Palæstina konflikten og senere, naturligvis, al-Qaidas terrorisme.

Frem til 2001 var disse diskussioner bemærkelsesværdigt fraværende i Danmark. De dukkede op i medierne, men på universiteterne var de nærmest tabu-

iserede. Huntingtons bog blev hurtigt afvist og dermed var den debat stort set lukket og det er sigende, at der skulle gå 10 år før den blev udgivet på dansk. Selv oplevede jeg fraværet af debatterne på de danske universiteter, da jeg i 1997 for det daværende Dansk Udenrigspolitisk Institut udgav bogen *Militante Muslimer i Mellemøsten*, der blev indledt med et kapitel om Islamisk fundamentalisme, hvor jeg argumenterede for, at det er et moderne fænomen og kun kan forstås i sin historiske og politiske sammenhæng. På det tidspunkt var der i Danmark ikke andre, der tog diskussionen op om sammenhængen mellem politisk vold og islamisk fundamentalisme og efter udgivelsen mærkede jeg meget tydeligt, at den diskussion bestemt ikke var velkommen i den hæderkro-nede danske islamforskning.

Radikalisering

Dette ændrede sig efter 9/11. Ikke med det samme, men navnlig efter terrorbomberne i juli 2005 i London begyndte flere at fokusere på terrorisme og fundamentalisme. Nu hed det blot ikke længere fundamentalisme, men radikalisering. Selvom man i dag hellere taler om radikalisering end om fundamentalisme benævner de to ord sammen med begrebet ekstremisme i langt de fleste sammenhænge det samme: at individer eller grupper opfører sig afvigende fra normaliteten i samfundet med risiko for vold og konflikt, herunder terrorisme. Den almindelige opfattelse er, at skal terrorisme forhindres må samfundet etablere forebyggelse mod radikalisering (eller fundamentalisme). Den opfattelse fik især efter den danske Muhammedtegningesag politisk meget høj prioritet og det har den stadig: i 2017 blev et nyt Nationalt Center til forebyggelse af ekstremisme etableret, der på nationalt plan skal styrke indsatsen mod radikalisering.

Hverken i det nationale center eller i de mange initiativer, der fra offentlig side igangsættes, fokuserer man ensidigt på islamisk radikalisering og ekstremisme (selvom det klart har højeste prioritet) men også på såkaldt højre- og venstreekstremisme. Skal man forebygge, at individer bliver radikaliserede, er det naturligvis vigtigt at forstå, hvem og hvorfor de bliver det. Først da kan man tilrettelægge den rette forebyggelsesstrategi. I de mange forebyggelsesstrategier fokuseres der stærkt på individet og dets psykologi. Opfattelsen er lidt forenklet sagt, at det er

nogle ydre faktorer sammen med det enkelte individs tilbøjeligheder – psykologiske modtagelighed – der sammen bringer det i risiko for radikaliserings.

Fundamentalismens psykologi

Som sådan taler bogen *Uden tvivl er tro farlig. Fundamentalismens psykologi* af John Rosenstock lige ind i en central og højt prioriteret problemstilling i det danske samfund. Betydningen af et sådan studie forstærkes af, at der trods efterhånden mange forskningsrapporter og udredninger stadig er ganske stor usikkerhed om, hvad radikaliserings er og hvordan radikaliserings bedst forebygges. Naturligvis ikke hos en række meget selvbevidste politikere og såkaldte meningsdannere, som konstant faldbyder synspunkter, de ofte har hentet fra dubiøse rapporter (eller ud af den blå luft) samtidig med, de råber ”hold kæft” til andre med andre synspunkter, herunder forskere. Stort set alle andre er bevidste om, at når det gælder forebyggelse af radikaliserings, bevæger man sig på særdeles tynd is. Alene af den grund kan det undre, at John Rosenstocks bog ikke har fundet større opmærksomhed i den offentlige debat, end tilfældet er.

Dertil kommer, at bogen er kolossal ambitiøs i sin bestræbelse på at kortlægge fundamentalismens psykologi. Forfatteren bidrager med en lang række selvstændige analyser baseret på et mildest talt imponerende opbud af litteratur, ligesom han bogen igennem knytter an til aktuelle fremstillinger, herunder til danske rapporter både fra forskningen og fra de offentlige instanser. Hans ærinde er at udestillere nogle fællestræk fra de forskellige fundamentalistiske strømninger i såvel religioner og ideologier. For at blive i stand til det undersøger han fundamentalisme i religionerne Kristendom, Islam, Jødedom, Hinduisme, Buddhisme samt i ideologierne nazisme og stalinisme.

Bogen er disponeret i 8 dele, der bestræber sig på at komme omkring alle aspekter af fundamentalisme fra de mange diskussioner om begrebets definitioner, over de nævnte strømninger, fællestrækkene og i anden halvdel af bogen beskrives en lang række forskellige psykologiske teorier, der har beskæftiget sig med emnet. Dertil kommer, at forfatteren også bevæger sig ind på dansk forskning i radikaliserings, hvilket sker i kapitel 32 midt i bogen og igen tages op i slutningen i det konkluderende afsnit, hvor Rosenstock tillige opstiller nogle strategier for, hvordan radikaliserings og fundamentalisme kan forebygges.

Det er med andre ord et særdeles bredt værk, John Rosenstock har skrevet og det er forbløffende, hvad han når omkring. Dertil er bogen skrevet i et klart og flydende sprog og fremstillingen er krydret med satiretegninger og små bokse med citater, anekdoter og vittigheder, hvilket ingenlunde går ud over seriøsiteten i fremstillingen. Vi har at gøre med en engageret, vidende, sympatisk og omfattende fremstilling, der præsenterer læseren for det meste af, hvad der er at sige om fundamentalisme. Men også kun det meste for den politiske kontekst i det fundamentalistiske fænomen er stort set fraværende, hvilket nærmest ligger i sagens natur, når hensigten er at beskrive et fænomen i universelle termer: når fundamentalistiske strømninger i alverdens religioner og totalitære ideologier skal sættes på samme formel, må der hugges en hæl og klippes en tå og jeg synes, der er gjort vel rigeligt brug af saksen. Og den politiske faktor i fundamentalismens psykologi savnes. Når alle de store religioner og de to totalitære ideologier skal analyseres sammen med en lang række teorier hentet fra psykologiens mangesidige diciplin kan der jo ikke blive meget plads til hverken den enkelte religion, de dominerende teorier eller de vigtigste debatter. Hvis bogens styrke er dens engagerede fremstilling og omfattende fordøjelse af litteratur, er dens svaghed, at den vil for meget og – efter min opfattelse – når for lidt.

Egensindig forskning

Forfatteren omtaler gang på gang sit projekt som forskning. I betragtning af, at bogen har en litteraturliste på 16 sider og 1057 noter er det vel berettiget at tale om forskning i betydning af, at meget er læst, meget er analyseret og meget er refereret til. Men egentlig forskning er der ikke tale om: det er aldrig klart, hvad projektet præcist går ud på, hvad det er for huller i den eksisterende forskning, forfatteren vil lukke, hvad der vindes ved at finde fællestræk ved alle disse mange forskellige fundamentalismer. Fordi der ikke er et præcist forskningsspørgsmål, mangler læseren svar på, hvad der styrer fremstillingen, hvilke akademiske debatter, forfatteren skriver sig ind i, hvilke kriterier der er for udvalget af litteratur og kilder, hvordan de vurderes og hvordan de taler med hinanden. Endelig ofrer forfatteren ikke tid på kildekritiske vurderinger af de referencer, der henvises til og bruges: hvorfor er det lige præcis den bog af den journalist, der bruges som autoritativ kilde på al-

Qaida, når der er biblioteker fulde af andre fremstillinger, herunder forskningsbaserede. Hvorfor refereres til nogle små rapporter og artikler om salafisme fra Dansk Institut for Internationale Studier, når der foreligger meget mere veldokumenteret og kildebase-ret forskning på emnet? Når forfatteren vælger at lægge så meget vægt på Århusprofessoren Mehdi Mozaffaris arbejde, hvilket er helt legitimt, kunne læseren have ønsket sig i det mindste en lille diskussion af og placering af Mozaffaris arbejde i den øvrige forskning, der mindst talt når frem til helt andre konklusioner. Rapporter fra tænketanke indgår i fremstillingen som om de fremstiller egentlig forskning, men ofte er karakteriseret ved fravær af såvel begrebslig præcision som empirisk dokumentation. Når der henvises til en rapport fra en britisk efterretningstjeneste, som hævder, at der er 1000 jihadister i England, som vil lave angreb med kemiske og biologiske våben, kunne man godt have ønsket sig bare en smule kildekritisk overvejelse. Det samme gælder, når man i samme åndedræt hører, at det ikke er så svært for terrorister at få mulighed for at gennemføre en kernevåbensprængning. Det udtrykkes der i forskningen ellers stor skepsis om.

Et kæmpe engagement og en imponerende stor appetit på at læse om emnet synes at have været den drivende kraft i udvælgelsen af litteratur og kilder. Det er sympatisk og det vidner unægtelig om stor flid, men det gør også fremstillingen ujævn i niveau. Det er helt oplagt, at forfatteren er på hjemmebane når han skriver om sit eget fag psykologien, men også at det halter på udebanen, f.eks. i fremstillingen af islamisk fundamentalisme, salafisme, al-Qaida, Islamisk Stat blot for at nævne noget af det, jeg selv bedst kender til. Der er steder, hvor tingene bliver fremstillet som om der er tale om faktuelle forhold, men hvor vi ved, det forholder sig anderledes – eller i hvert fald er omdiskuteret.

Den lange diskussion i bogens indledning af definition på fundamentalisme er spændende og oplysende, fremstillingerne fra psykologiens felt er interessante og nuancerede, så der er meget godt at hente i denne bog, som jeg derfor håber får en større udbredelse, ikke mindst blandt de praktikere, som arbejder med radikaliserings.

Kognitiv omstrukturering

Efter min opfattelse er kapitlerne om radikaliserings og strategier til forebyggelse af fundamentalisme og radikaliserings dog temmelig problematiske. Der refereres her til de mange udredninger fra især tænketanke og til en forskning, der blot er i sin vorden og som gennemføres på et særdeles spinkelt empirisk grundlag. Hvad er det normale og hvornår er en afvigelse fra det normale fundamentalistisk? Forfatteren kæmper med spørgsmålet, men det bliver ikke lysende klart, hvor grænsen går. I bekæmpelse af radikaliserings fremhæver forfatteren den såkaldte Århusmodel, men ingen aner, om den faktisk virker. Selv den svenske ekspert Magnus Ranstorp, der roser modellen i store vendinger, indrømmer, at vi endnu mangler empirisk belæg for, at den virker. Sidst i bogen foreslår forfatteren ”kognitiv omstrukturering og modfortællinger” som værn mod radikaliserings. Modfortællinger er det store dyr i åbenbaringen i amerikansk antiradikaliserings, hvor bl.a. Google er samarbejds-partner med myndighederne i forsøg på at målrette gode historier til dem, der på nettet er lidt for optaget af de onde. Dermed har Google og myndighederne carte blanche til uhindret overvågning af private informationer. Jeg tvivler på det virker mod radikaliserings, men det legitimerer stadig mere omfattende overvågning. Og kognitiv omstrukturering giver mig kold sved på panden: jeg har netop læst om, hvordan Kina vil ”forandre gennem uddannelse” i den konfliktramte Xinjiang provins. Projektet går ud på at sende i hundredtusinder af kinesiske muslimer til interneringslejre med henblik på at få dem omskolet til udelt loyalitet til den store kinesiske leder. Jeg håber sandelig ikke det er det, vi er ude i, når det gælder ”kognitiv omstrukturering”!

Det er jeg overbevist om, forfatteren heller ikke håber og så meget desto mere bør der manes til forsigtighed, når vi taler om strategier mod fundamentalisme. Disse kritiske bemærkninger skal dog ikke overskygge, at der er tale om en indsigtfuld bog med masser af god formidling, som jeg håber mange vil tage sig tid til at læse og få udbytte af.